

נובמבר 2023

קבורת חסרי דת שנהרגו בפעולות איבה

בישראל חיים כיום כ-550,000 אזרחים שרשומים במרשם האוכלוסין כ"חסרי דת". אזרחים אלה אינם יהודים על פי ההלכה האורתודוקסית, אך הם בניס או בני בניס ליהודים כאלה, ומכוח זה הם (או הוריהם) עלו לארץ. אזרחים אלה חיים ופועלים כחלק מהקולקטיב היהודי לכל דבר ועניין, ורבים מהם תופסים את עצמם כיהודים.

כיוון שאזרחים אלה אינם יהודים על פי ההלכה האורתודוקסית, שירותי הדת שהם מקבלים, ובתוך כך נישואין, גירושין וקבורה, אינם השירותים הניתנים לאזרחים יהודים. כיום, כאשר "חסר דת" נפטר לבית עולמו, עומדות בפניו שתי אפשרויות – האחת, להקבר "בבית עלמין אזרחי" בו קבורים זה לצד זה יהודים ולא יהודים שבחרו להקבר בקבורה לא יהודית. השנייה, להקבר "בבית עלמין יהודי" אבל בחלקת "מסופקים/חסרי דת" שהיא חלקה נפרדת, לרוב, מגודרת ומרוחקת משאר חלקות בית העלמין.

לעמדתנו, יש לקבוע כי "חסרי דת" שנרצחו בפעולות איבה, יהיו זכאים להקבר בבית עלמין יהודי באותה החלקה עם יהודים, אם משפחתם תרצה בכך, וזאת הן משיקולים הלכתיים והן משיקולים לאומיים שמצדיקים קביעה זו.

לצערנו, לא מדובר בסוגיה תיאורטית. חסרי דת רבים נהרגו לאורך השנים בפעולות איבה. רק בחודש הראשון של מלחמת חרבות ברזל פורסמו בכלי התקשורת סיפורם של מספר אזרחים, אליהם פלחטי ז"ל מבית שאן ומשפחת קפטישר ז"ל מדימונה, שנהרגו במתקפת הטרור ביום שמחת תורה, והובאו לקבורה בחלקת חסרי דת, כיוון שהם היו רשומים כ"חסרי דת". בנייר עמדה זה נעמוד בקצרה על ההצדקות ההלכתיות והחוקיות שעומדות בבסיס עמדתנו.

רקע הלכתי

אין זה המקום להכנס לעובי הקורה של סוגיה הלכתית זו, שפסקי הלכה ארוכים נכתבו עליה, אך עם זאת, נציין מספר פוסקים משמעותיים שתומכים בעמדה זו, לפיה ניתן לקבור חסרי דת שנהרגו בפעולות איבה ביחד עם יהודים.

בשנת 1968 נשאל **הרב שלמה גורן** זצ"ל, בהיותו הרב הצבאי הראשי, האם מותר לקבור קצין שנפל בקרב שאביו יהודי אך אימו לא יהודיה בבית עלמין יהודי יחד עם שאר הלוחמים היהודים. על שאלה זו השיב הרב גורן, ב"פסק הלכה עקרוני", כלשונו, בו נקבע כי:

"כאשר נהרגו חיילים שעפ"י ההלכה נחשבים כנכרים ונפלו למען העם והארץ, הרי הם יותר מחסידי אומות העולם שכתב הרמב"ם עליהם בהל' מלכים (פ"ח הי"א) שיש להם חלק לעולם הבא אלא נידונים כקדושים שמזומנים לחיי עולם הבא, כמו היהודים עצמם".

בסיכום דבריו כתב הרב גורן כך:

"מכל זה משמע בבירור שגם נכרי שמסר נפשו על ישראל ונהרג יש לו חלק לעולם הבא כיהודי ונראה שהוא הדין ליחסינו אליו לאחר מותו, בענין הקבורה... על אחת כמה וכמה מי שאביו יהודי... שאם נפל במלחמה למען העם והארץ, מותר לקבור אותו בקבר ישראל יחד עם שאר החיילים שנפלו על הגנת המולדת".

במהלך מלחמת חרבות ברזל פנה ארגון נאמני תורה ועבודה בשאלה ל**רב חיים אמסלם** בנוגע לאפשרות לקבר בחלקה של יהודים אישה "חסרת דת", בת לאב יהודי ואם לא יהודיה, שנרצחה במתקפת הטרור.

בתשובתו כתב הרב אמסלם כך:

"והנה בנד"ד [בנדון דנן] שנהרגו כולם יחד ללא אבחנה על ידי אותם בני עוולה, ומבחינת הרשעים כולם בבחינת "אשר בשם ישראל יכנה", ובעיניהם ישראל הם, ונתקיים בכל הנהרגים "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה". מותר לקוברם באותו בית הקברות... זאת ועוד הנהרגים בגלל שחשבו ישראל הרי אלו כמו הרוגי מלכות שאמרו בבתרא (דף י" ע"ב) הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן... וקרוב לומר שכל הנהרגים על היותם יהודים, או שנחשבו בעיניי [כך במקור] הורגיהם כיהודים דינם כהרוגי מלכות. ומי שנהרג על זה האופן נתעלה למדרגה עצומה, מלבד הטעם הקודם שנהרג בין יהודים עם שאר יהודים, יש לדון דינם לא רק מצד דרכי שלום".

בהמשך דבריו מונה הרב אמסלם מספר שיקולים נוספים שיש בהם כדי להצדיק עוד את קביעתו. בין היתר מציין הרב את העובדה כי האישה היא "זרע ישראל", כלומר היא בת לאב יהודי, את השירות הצבאי שלה ושל בני משפחתה ואת החשש שהפרדה בקבורה תוביל לחילול השם.

הרב אמסלם מסיים את דבריו וקובע "**מסקנה: הנהרגים בגלל היהדות יש לקוברם עם שאר היהודים הנקברים הרגילים, ובמידת האפשר יש לתקן את הדבר, ועכ"פ כך יש לנהוג בעתיד**". פסק הדין הזה של הרב אמסלם קיבל את הסכמתם של **הרב אליהו אברז'ל**, דיין בבית הדין הגדול לשעבר **והרב אליעזר מלמד** רב היישוב וראש הישיבה בהר ברכה ומחבר סדרת הספרים "פניני הלכה".

לאור דברים אלה, נדמה כי ניתן לומר שלטענה לפיה יש לקבור "חסרי דת" שנהרגו בפעולות איבה יחד עם יהודים יש ביסוס הלכתי משמעותי.

רקע נורמטיבי

נקדים ונאמר כי תחום הקבורה במדינת ישראל לא מוסדר בחקיקה, דבר שפוגע בשירותי הקבורה הניתנים ומקשה על תיקון הדרוש תיקון. באשר לנפגעי פעולות איבה, סעיף 7 **לחוק התגמולים לנפגעי פעולות איבה, תש"ל-1970** קובע כי נפגע פעולות איבה רשאי להקבר בחינם בכל בית עלמין לרבות "בית עלמין סגור או חלקת קבר חריגה". אומנם, נדמה כי סעיף זה לא כיוון לנדון דנן, אך ברור כי כוונתו להרחיב ככול הניתן את חלקות הקבורה בהן רשאי להקבר אדם שנהרג בפעולות איבה. בהתאם לכך, ומשלא קיימת סמכות ספציפית למנוע קבורה מסוג זה, לא ברור מה מקור הסמכות של חברות הקבורה לסרב לקבור חסר דת בחלקה בה קבורים יהודים.

פסיקת הרבנות הראשית והרבנות הצבאית בפועל

סמוך לפרוץ מלחמת חרבות ברזל פנה ארגון עתים לנציגי **הרבנות הראשית** בבקשה למצוא פתרון לסוגיה זו. במענה לפניה זו, השיב הרב יעקב רוז'ה, חבר מועצת הרבנות הראשית ויו"ר ועדת כבוד המת שלה, כי עמדת הרבנות הראשית היא שיש לקבור אזרחים אלה ב"חלקה מיוחדת בתוך בית העלמין".

לטענתו, עמדה זו מבוססת על פסיקה אחרת של הרב גורן זצ"ל, משנת 1948. מעיון בתשובתו של הרב גורן נדמה כי יש להפריד בין הנדון שם לבין עניינינו. ראשית, תשובתו זו של הרב גורן נוגעת לנוצרים גמורים ואילו עניינינו אנו הוא בחסרי דת שהם "זרע ישראל". שנית, הרב גורן מבסס את קביעתו על החשש שמא "בני משפחותיהם ירצו לשים צלב על המצבה. רק בגלל הצלב לא נתתי אישור לקבור אותם ממש עם היהודים, אחד ליד השני, כי לא יאה שיהיה צלב בבית הקברות היהודי". בעניינינו אין חשש כזה כיוון שמדובר בחסרי דת שאינם נוצרים. נעיר כי גם בנדון שם החשש הוא בגדר "לא יאה" ולא בגדר איסור. שלישית, כפי שפורט מעלה, בשנת 1968 פרסם הרב גורן תשובה מפורטת בה הוא קבע כי ניתן לקבור חייל לא יהודי שנפל בלחמה על הארץ, לצד חיילים יהודים.

בדיון בוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות של הכנסת שהתקיים ביום 13.11.2023, ועסק בעניין זה, מסר חבר מועצת הרבנות הראשית, הרב אליעזר שמחה וייס, כי אין זה נכון שהרבנות הראשית תפסוק הלכה "בצורה רחבה" בעניין זה וכי עדיף שכל מקרה ייפתר לגופו לאחר פניה לגורמי הרבנות הראשית הרלוונטיים.

גם אם ניתן לעיתים להצדיק מצבים בהם הרבנות הראשית תפסוק פרטנית ולא רוחבית, לא זה המקרה להתנהלות כזו. מדובר בסוגיה רחבה בעלת השפעה לאומית ובין לאומית, כפי שיפורט להלן, ועל הרבנות הראשית לפסוק פסיקה עקרונית ולפרסמה לציבור הרחב. בנוסף, מטבע הדברים, אוכלוסייה זו אינה בעלת קשרים עם הרבנות הראשית, ולא ניתן לצפות ממשפחה כזאת, בזמן שמתה מוטל לפניה, למצוא את הדבר להגיע לנציגי הרבנים הראשיים על מנת שיתירו להם לקבור את יקירם בבית עלמין יהודי.

בשולי עניין זה נציין כי ההשפעה של פסיקות הרבנות הראשית על פעילות חברות הקבורה היא חלקית בלבד. שאלת ההשפעה הישירה של הרבנות הראשית על שירותי הדת המקומיים היא שאלה מורכבת שלא כאן המקום לדון בה, אך נאמר כי מועצות דתיות וחברות קבורה פועלות בהתאם לפסיקות הרב המקומי, שלא בהכרח תואמות את פסיקות הרבנות הראשית, הלכה למעשה. לכן, גם במקרה בו תתקבל החלטה של הרבנות הראשית בעניינינו יש לוודא שהיא תיושם בפועל.

בניגוד לעמדת הרבנות הראשית, **הרבנות הצבאית** פסקה כי ניתן לקבור חלל צה"ל שאינו יהודי באותה החלקה לצד חלל צה"ל יהודי. בטרם נפרט אודות דרכי הקבורה הצה"ליים יש לעמוד על האנומליה שעומדת בבסיס העניין כאשר בסוגיה כה מהותית ישנם שני גופים רשמיים של מדינת ישראל שפוסקים בצורה אחרת לחלוטין. הבדל זה אינו רק הבדל הלכתי פרוצדורלי אלא הוא בעל השפעה אדירה על בני המשפחה וקרובי ההרוגים.

בשנת 2020 תוקנו "הוראות משרד הביטחון מס' 63.02" שנושאן "מקום קברו של חלל בבית קברות צבאי", ונקבע כי "חלל שאינו יהודי, יובא לקבורה בבית קברות צבאי אשר בחר בו קרובו ברציפות לאחר הקבר שקדם לו", קרי, בצמוד לקבר של חלל יהודי. הוראות אלה קובעות הסדרי קבורה מפורטים כיצד יש לבנות קבר זה מצידו הפנימי – על הקבר להיות נמוך ב-20 סנטימטר מהקברים שלידו וכן יש לבנות מחיצות פנימיות מסוימות בין ארון הקבורה לבין חלל הקבר. **בפועל, למביט מהחוץ, שורת הקברים נראית זהה ללא כל שינויים.**

בפרסומים תקשורתיים שונים נטען שפסיקה זו קבלה הסכמה רבנית רחבה וסמכו עליה בין היתר **הרב יצחק זילברשטיין**, חבר מועצת גדולי התורה של יהדות התורה, **הרב יעקב אריאל**, רב העיר רמת גן לשעבר, **הרב אביגדור נבנצל**, **הרב אריה שטרן**, ו**הרב שלמה פישר** זצ"ל שהיה אב בית דין

בבית הדין הרבני בירושלים. נטען גם כי הרב הראשי הרב יצחק יוסף הסכים בעל פה לתוכן פסק הלכה זה. לאחר פרסום הדברים נטען כי חלק מרבנים לא תמכו בכך או חזרו בהם מהסכמתם. פתרון זה איננו אידאלי, והוא למעשה לא מכיר בכך שחיילים לא יהודים שמסרו נפשם יכולים להקבר בבית עלמין יהודי, אך אין ספק שפתרון זה, באמצעותו נקברים החיילים זה לצד זה, ללא כל הבדל חיצוני, עדיף עשרות מונים על פסיקת הרבנות הראשית.

שיקולים לאומיים

לאחר סקירת הרקע והמצב בפועל נפרט בקצרה שיקולים רחבים שמצדיקים ואף מחייבים את מדינת ישראל לקבור זה לצד זה חללי פעולות איבה לא יהודים לצד חללים יהודים. לעמדתנו, וכפי שפורט בתשובתו של הרב אמסלם, שיקולים לאומיים אלה הם גם בעלי משקל הלכתי, אך בכל מקרה יש מקום לעמוד עליהם בפני עצמם גם במישור האזרחי.

אחדות העם – אוכלוסיית "חסרי הדת" בישראל, שמהווה למעלה מ-5% מאוכלוסיית המדינה, היא חלק מהקולקטיב היהודי-ישראלי לכל דבר ועניין. חלק מהם אפילו לא יודעים שהם מוגדרים כחסרי דת, והם חיים את חייהם האישיים כיהודים לכל דבר ועניין (לרוב, עד שהם מבקשים להנשא ברבנות). במחקר שערך ארגון לובי המיליון עלה ש-70% מהם רואים עצמם כיהודים. מבחינה ציבורית, קבוצה זו לומדת, משרתת ועובדת בצמוד לאוכלוסייה הכללית היהודית ולא ניתן להפריד בין הקבוצות.

לכן, ברור שהצורך לשמור על אחדות בין קבוצות האוכלוסייה השונות מחייב מתן אפשרות להקבר יחד, במיוחד בעיתות משבר. אומנם, ההלכה היהודית קובעת הרחקות מסוימות בין יהודי לבין מי שאינו יהודי, אך היכן שניתן להתייחס לקבוצות אלה כקבוצה אחת, ישנה חובה לאומית לעשות זאת.

'יהדות' כגורם מאחד – הבחירה של הרבנות הראשית לדבוק בעמדה הלכתית קיצונית, בזמן שישנן עמדות הלכתיות מקובלות אחרות, מרחיקה אנשים מהיהדות. אנשים רבים רואים ברבנות הראשית כגורם שמייצג את היהדות הממלכתית במדינת ישראל, וככזה, כל פסיקה קיצונית שלא מתחשבת בנסיבות המצב ובפסיקות מקלות יותר פוגעת בקשר של הציבור שאינו דתי וחרדי ליהדות. כל אדם שחפץ ב'מדינה יהודית', חייב לפעול למען ממסד דתי מכבד שמאמץ פסיקת הלכה ציונית שתהפוך את היהדות לגורם מאחד ומחבר.

פגיעה במורל – מורל הלוחמים ורוח העם הם מאבני היסוד של חברה חזקה בכלל ובעיתות משבר בפרט. ההערכות מדברות על כך שבצה"ל משרתים אלפי חיילים "חסרי דת" וזאת לצד אלפים נוספים המשרתים במילואים. התנהלות הרבנות הראשית והיחס שניתן לחללים אזרחים חסרי דת פוגעים ברגשותיהם של אותם החיילים ובדבקותם במשימת הלחימה. בזמן לחימה ישנו עיסוק רב בצורך בשמירה על מורל הלוחמים והעם, והסוגייה דגן היא מהסוגיות הנפיצות ביותר שיש לתת לפתור בכדי לרומם את רוח העם.

נעיר כי לא מדובר בחשש בעלמא, בשבועות האחרונים ולאחר פרסום פסיקת הרבנות הראשית, מרכז הסיוע של ארגון עתים קיבל מספר פניות של חיילים בחזית ששאלו כיצד הם יקברו במקרה שהם יהרגו במלחמה חס וחלילה. לא מתקבל על הדעת שאלה הסוגיות שיעסיקו את החיילים בחזית.

ביקורת בין לאומית – עיתות מלחמה ומתקפות טרור מחזקים את הקשרים וההשפעה שבין מדינת ישראל לבין המתרחש במדינות העולם. קשר זה בא לידי ביטוי הן בצורך בגיבוי בין לאומי לפעולות הלחימה של ישראל והן בהתגברות אירועי אנטישמיות נגד יהודים ברחבי העולם. לכן מתעורר החשש שמא אנשים ברחבי העולם יפצו את עניין הפרדה המתקיימת בקבורה בין אזרחים שונים שנהרגו יחד ובכך יצדיקו למעשה את התנגדותם למדינת ישראל ויצדיקו מעשי אנטישמיות. גם אם מבחינה פנים ישראלית ניתן יהיה להצדיק הפרדה כזו, ולעמדנו אין לקבל הפרדה זו, במישור הבין לאומי מדובר בתחמושת של ממש שיכולה לפגוע אנושות במאמצי הדיפלומטיה של ישראל בעולם.

הלכה למעשה

אומנם תחום הקבורה בישראל לא מוסדר, אך לאור חשיבות הסוגיה דן לא ניתן להמתין עם תיקונה עד להסדרה כוללת של התחום. כפי שפורט מעלה, הן על בסיס שיקולים לאומיים והן על בסיס שיקולים הלכתיים יש לאפשר לאזרחים חסרי דת שנהרגו בפעולות איבה להקבר בבתי עלמין יהודיים באותן החלקות עם יהודים. כאמור, הפתרון שנוהג בצה"ל הוא אינו מיטבי אך לעמדתנו, הוא הפתרון המינימלי שיש בו כדי למזער את הפגיעה הקשה כפי שבאה לידי ביטוי במצב הקיים. לצערנו, למרות גודל השעה בה אנחנו נמצאים ולמרות הצורך הגדול במציאת פתרון הלכתי למצב זה, הרבנות הראשית טרם התכנסה לדון בסוגיה זו. לצערנו, סוגיה זו עלולה להפוך לקריטית בכל רגע חס וחלילה ויש לפעול לתיקון המצב בהקדם האפשרי.